

Ана СТОЛИЋ
Ненад МИЛЕНОВИЋ
Историјски институт
Београд

ПОРИЦАЊЕ И ОДБРАНА ИСТОРИЈЕ **Постмодернизам, постструктурализам и историјска наука¹**

„Јесен Западне историографије је стигла“
(Франк Анкерсмит, 1990)

„Доспели смо до краја модерничке верзије историје“
(Кит Џенкинс, 1995)

УВОД

Данас је сасвим извесно да је постмодернизам заузео једно од најзначајнијих места у савременим теоријским интелектуалним оријентацијама у последњим деценијама 20. века, упркос великој интелектуалној разноликости теоријских праваца у друштвеним и хуманистичким наукама. Као веома компликован културни феномен и интелектуални концепт јавља се у великом броју научних дисциплина и културних области - уметности², филму³,

¹ Рад представља прерађену и допуњену верзију истоименог предавања, које су аутори одржали 2. јуна 2005. године у оквиру научне трибине Историјског института у Београду.

² Роберт Раушенберг, Анди Ворхол, Базелиц, Шнабел, Кифер и др.

³ Утицај постмодернизма у филмској уметности најбоље се огледа у филмовима Дејвида Линча (*Плави сомоћ, Дивљи у срцу, Булевар звезда, Хоџел иззубљених душа*), Оливера Стоуна (*Вол Сјирии*), Стивена Содерберга (*Секс, лажи и видео играке*), Питера Вира (*Друштво мртвих ђесника*), Вудија Алена, Спајка Лија и др.

драми (Арто и др.), технологији (Естер Дајсон и др.), архитектури (Чарлс Ленкс, Роберт Вентури, Леон и Роберт Крир, Паоло Портогези, Рикардо Бофил, Филип Џонсон, Џејмс Стирлинг и Франк Гери), књижевности (Џон Барт, Томас Пинчон, Дон Делило, Дејвид Фостер Волис, Пол Остер и др.), лингвистици (Ролан Барт), социологији (Жан-Франсоа Лиотар, Жан Бодрилар, Фредрик Џејмесон и др.), филозофији (Жак Дерида, Мишел Фуко, Ричард Рорти, Томас Кун, Дејвид Бом и др.), историји (Мишел Фуко, Хејден Вајт, Доминик Ла Капра, Френк Анкерсмит, Кит Џенкинс, Патрик Џојс, Дајана Пуркис и др.), антропологији (Џејмс Клифорд, Џорџ Маркус и др.) и др. Питања на која савремене теорије друштва и културе покушавају да дају одговоре нису нова: однос између континуитета и промене, појединца и друштва, објективности и субјективности сазнања. Постмодерна се, као покрет, такође бави овим питањима, али је одликују еклектицизам, релативизам, чак и екстремни, и скептицизам не само у односу на претходне суме знања о друштву, већ и на могућност чврсто засноване теоријске перспективе. У најширем смислу речи, постмодернизам је неповерљив према свеобухватним теоријама друштва, према причи - метанарацији која користи појмове прогреса и развоја карактеристични за модеран капитализам, класа и револуције својствених марксизму, репресији и сексуалности типичних за фројдовску теорију. Када су у питању историја и друге хуманистичке и друштвене науке постмодерна, као што ће се видети, уводи и екстремни скептицизам у односу на могућност поузданог и објективног сагледавања и сазнавања прошлости. Да би објаснили ову појаву неопходно је да, у складу са расположивим простором, што је подробније могуће сагледамо културни феномен постмодерне, односно природу постмодернизма и постструктурализма. Тако ћемо моћи да схватимо на који начин и у којој мери ови интелектуални трендови утичу на промену, или можда губитак, идентитета историјске науке. Пре тога, неопходно је дати скицу контекста у којем се јавља постмодернизам, као и основна терминологија објашњења.

КОНТЕКСТ ПОСТМОДЕРНИЗМА

Иако, уопштено посматрано, скептицизам није био стран ни претходницима постмодернизма, питање контекста у којем се појавио битан је део аргументације његових теоретичара. Увелико се говори о постмодерним условима живота. Велики део човечанства данас живи у друштвима у којима се под утицајем секуларизујућих, демократизујућих, компјутеризујућих и потрошачких притисака, мапе и статуси знања преиспитују и изнова оцртавају.⁴ То су услови у којима смо сведоци губљења значаја центричности и неверице према метанарацији. То значи да се сви стари организујући оквири, који су претпостављали привилеговање различитих центара (европоцентрични, етноцентрични, родноцентрични), не сматрају више као легитимни и природни оквири, већ као привремене фикције које су биле корисне за артикулисање сасвим појединачних, а не универзалних, интереса. Неверица према метанарацији, према мишљењу постмодерниста, значи да су велике структурирајуће (метафизичке) приче, односно објашњења која су давала смисао западној цивилизацији, изгубиле виталност. После проглашавања смрти Бога од стране просветитеља у 18. веку (теолошка метанарација), догодио се и крај секуларних „сурогата“. Тако су током касног 19. и у 20. веку поткопани резони наука и учињени проблематичним сви дискурси изграђени на темељима пројекта Просвећености, различитим програмима људског прогреса, реформи и еманципацији манифестованој у, нпр, хуманизму, либерализму, марксизму итд. Због чега се то десило? Одакле потиче тако јак осећај неверице?

Објашњење је пронађено у чињеницама да су се одиграла два, у Европи већином лоцирана, светска рата, економске кризе, фашизам, нацизам, трауме деколонизације, које су заједно са марксистичким и феминистичким критикама капитализма коначно учиниле раскид са теоријама о либералном прогресу, хармонији кроз надметање, оптимистичком веровању у човеков рацио. Према мишљењу Кита Џенкинса у таквој ситуацији капитализам је морао да пронађе другу базу за вредност, смештајући је у очито слављење нечега што га је увек подупирало, само је дуго сматрано сувише ризичним за обзнањивање без неке врсте хуманог лица: тржиште, тржишне снаге,

⁴ К. Jenkins, *Re-thinking History*, London/New York 1991, 71.

које су ишле руку под руку са изузетном економском продуктивношћу после 1950-тих година.⁵ У условима отвореног тржишта роба нема претензију поседовања унутрашње, суштинске вредности, вредност робе је у ономе за шта се она може разменити, у њеној вредности размене. У складу с тим је и приватна и јавна моралност; етика је постала персонализована и нарцистичка, релативна и необуздана ствар укуса и стила: Можеш да будеш све што хоћеш, man! Све је могуће и све је дозвољено. Без моралног апсолута који прекорачује свакодневицу.

Свет и културу постмодерне најупечатљивије описује Франсоа Бодрилар, један од водећих француских постмодернистичких филозофа. Он у делу *Америка* тај свет описује као величанствену духовну пустињу, бескрајну игру у којој је најважнији максимални интензитет краткотрајног и пролазног искуства.⁶ Вртоглава потрошња постаје пулс и главни циљ друштвеног живота. Масовна култура доминира, а етос рада је подређен етосу хедонизма. Реалност је лишена дубљег значења: битно је само постојати похлепно, и ништа више. У таквим околностима *Царје дием* („Ухвати дан!“ - прим. аут.) постаје катехизам, јер нема смисла тежити нечему што је узвишеније од жеље да се има све више и више. Постмодерна култура свесно је себе лишила свих ауторитета и хијерархија вредности, елиминисала сва спутавајућа правила и норме и ослободила се робовања традицији. Све је могуће. Све је дозвољено. Контрадикторне и супротстављене вредности коегзистирају у истом простору и времену у стању међусобне пасивне индиферентности.⁷ Могу слободно да се мењају и размењују. Њихово значење и смисао се интерпретирају у зависности од контекста или околности. Дакле, свет постмодерне карактерише потрошачки животни стил, у којем се акценат ставља на престиж, спољашњу појаву, лична задовољства и жеље. Постмодернистички теоретичар друштва Жан-Франсоа Лиотар

⁵ *Isto*. 74

⁶ J. Baudrillard, *Amérique*, Paris 1986.

⁷ Постмодернистички теоретичар друштва Жан-Франсоа Лиотар овај феномен види као нулти степен савремене културе, наводећи сликовит пример шта он у ствари представља у свакодневном животу. Пример описује производњу особу која слуша реге, гледа вестерн филмове, руча у Мек Доналд ресторану, ..., користи скупоцени париски парфем у Токију, облачи се у ретро стилу у Хонг Конгу итд. Видети J. F. Lyotard, *The Postmodern Condition*, Minneapolis 1984.

овај феномен види као нулти степен савремене културе, наводећи сликовит пример шта он у ствари представља у свакодневном животу. Пример описује човека који слуша реге, гледа вестерн филмове, руча у Мек Доналд ресторану, користи скупочени париски парфем у Токију, облачи се у ретро стилу у Хонг Конгу итд.⁸ Истовремено је упечатљиво свако одсуство телеологије. Људи не размишљају о смислу и циљу своје егзистенције, већ је схватају као нешто што је њихово да узму. Свет као глобално село, бржи проток људи, робе, информација и стављање акцента на људска и грађанска права, само су неке од најзначајнијих одлика посмодерног друштва. Традиционална схватања и значења здравља, болести, људског тела⁹, сексуалности¹⁰, породице, љубави¹¹, образовања, религије, уметности, забаве, приватног и јавног¹² бивају модификована под налетом таласа постмодерне. „Постмодерна култура налик је супермаркету са великом понудом из које сватко може бирати одговарајуће вриједности, идеје, симболе и погледе на свијет.“¹³ Постмодерна као културни стадијум и еквивалент постиндустријске епохе повољна је клима за стварање амбијента погодног за креирање постмодернистичког менталитета и теорија.¹⁴

Релативизам и скептицизам, као одлике постмодернистичког менталитета и теорија, утичу на статус епистемолошких и методолошких пракси такође; постоје само позиције, перспективе, модели, парадигме, углови гледања. Циљеви знања изгледају као да су конструишани произвољно. Дакле, реч је о својеврсном постпериоду - постлибералном, постиндустријском, постмарксистичком, посткомунистичком, али не у смислу наставка на претходне пери-

⁸ Видети J. F. Lyotard, *nav. delo*, Minneapolis 1984.

⁹ Видети B. S. Turner, *The Body and Society*, Oxford 1984.

¹⁰ Видети A. Balsamo, *Unwrapping the postmodern: a feminist glance*, *Journal of Communication Inquiry* 11 (1987) 64–72.

¹¹ Видети V. M. Bentz, *Becoming Mature: Childhood Ghosts and Spirits in Adult Life*, New York 1989.

¹² Видети J. Baudrillard, *The Ecstasy of Communication*, New York 1988.

¹³ M. Gross, *Suvremena historiografija – korijeni, postignuća, traganja*, Zagreb 1996, 322.

¹⁴ Подробније о Жану Бодрилару, Жан Франсоа Лиотару, Фредерикџу Џејмесону, Рајт-Милсу и осталим постмодернистичким друштвеним теоретичарима: M. Sarup, *An Introductory Guide to Post-structuralism and Postmodernism*, New York 1993, 129–187; N. K. Denzin, *Images of Postmodern Society: Social Theory and Contemporary Cinema*, London 1994, 29–64.

оде (континуитет не постоји), већ као радикалан прекид (дисконтинуитет) са претходником - модерном. Постмодернизам је општи израз тих околности. Он није јединствен покрет са кохерентним сетом идеја. Обухватио је велики број научних и културних области. То није тенденција која суштински припада било којој политичкој оријентацији - левици, центру или десници, нити је последица шездесет-осмашког покрета, како неки интелектуалци воле да истичу. Пре су аристократске, буржоаске и леве идеологије (од Ничеа до Фројда до Сосира, до Витгенштајна, Алтисера до Фукоа до Дериде) ревидиране посредством низа дискурса: филозофија, лингвистика, политика, уметност, књижевност, архитектура, антропологија, историја.¹⁵ Те ревизије, премда вођене различито и из опречних побуда, све су досегле исти закључак. Што су више трагале за чвршћим основама за своје позиције, бивало је јасније да тих основа нема, ни за њих, ни за било кога другог. Сваки идол губи на својој привлачности. Зато је, према мишљењу постмодерниста, резултат био скептицизам или чак нихилизам као доминантна интелектуална претпоставка нашег времена.

У готово свим постиндустријским земљама на снази су процеси који изнова одређују улогу и положај научног знања и у оквиру којих је изражена инструментализација науке. Стратешки циљеви и циљеви заједнице се формулишу и спроводе уз помоћ „научних јапија“, односно научне бирократије. Доминирају природно-научна знања у стратешким развојним областима (генетика, биофизика, биохемија, биопсихологија, социобиологија).¹⁶ Судбина друштвених наука није ружичаста. Сматра се да им предстоји укључивање у инструментализацију, односно прикључивање некој природнонаучној области (нпр. већ се говори о биоисторији) или потпуна маргинализација. Ово друго значи сврставање у један од поджанрова књижевности, фикције која прича о историји човека и друштва.

ТЕРМИНИ

Термини постмодернизам, постструктурализам и деконструкција коришћени су шездесетих година готово искључиво као

¹⁵ К. Jankins, *nav.delo*, 78

¹⁶ П. Миленковић, *Структуралистичко наслеђе школе Анала*, Годишњак за друштвену историју 1-3 (2002) 229.

обележја за литературу-књижевност, као синоними за неке писце.¹⁷ У оквиру друштвене теорије постмодернизам се појавио као одговор на „четири греха“ модернистичке друштвене теорије: редукционизам, функционализам, есенцијализам и универзализам.¹⁸ Почетак контроверзе између историје и постмодерне историје и постструктурализма карактеристичан је за позне осамдесете и деведесете године прошлог века. Како се постмодернизам иницијално везивао за књижевни миље, историчари су се с почетка слабо занимали за нове идеје. Када су историчари почели да разматрају ону врсту историје коју су сугерисали филозофи Жак Дерида, Мишел Фуко и Жак Лакан, најистакнутији представници постмодернизма, радило се о постструктурализму којим су се бавили на нивоу теоретисања, али је још увек било написано мало радова који су се заснивали на тим идејама. Три деценије касније корисније је да се говори о постмодернизму. Опредељење између ова два термина је неопходно јер њихово спајање често доводи до забуне.

Према сугестијама, ради бољег разумевања, термин постмодернизам овде користимо као „историјску дескрипцију једног времена, доба, ере“, а постструктурализам као „скуп теорија и интелектуалне праксе које произилазе из креативног бављења

¹⁷ Уколико оставимо по страни енглеског сликара Џона Чепмена који је 1870-тих израз користио у значењу постимпресионизма, једна од првих забележених употреба овог термина јесте покушај Федерика де Ониса 1934. да њиме означи „мању реакцију на модернизам“ (у поезији). У наредној деценији коришћен је, што да би се описала савремена латиноамеричка књижевност, што да би се означио нови циклус у историји западне цивилизације (Арнолд Тојнби, 1947). Бернард Смит га је користио 1945. у значењу соц-реалистичког покрета у сликарству. Ирвин Хаув и Хари Левин крајем 50-тих користе термин како би означили опадање културе модерне. У свом изузетно утицајном делу *Sociological Imagination* (1959) амерички социолог Рајт Милс термин користи као назив за четврту епоху светске историје. Шездесетих се његова употреба шири на уметност и књижевност, а до осамдесетих и на филм, позориште и музику. Седамдесетих почињу да га користе и европски теоретичари. Јенкс га 1977. користи у свом делу о језику постмодерне архитектуре. Средином осамдесетих јавља се и постмодерна друштвена теорија. Детаљнију историју употребе овог термина видети у М. Featherstone, *Consumer Culture and Postmodernism*, London 1990; I. Hassan, *From Postmodernism to Postmodernity: the Local/Global Context*, 2000.

¹⁸ P. Joyce, *The Return of History: Postmodernism and the Politics of Academic History in Britain*, Past and Present 158 (1998) 212.

његовим претходником, структурализмом“ и деконструкцијом као „методом читања“.¹⁹ Уколико би размишљали у терминима бинарне опозиције, и модернизам схватили као културу модерне, онда би постмодернизам, у најкраћем, могли дефинисати као културу постмодерне. Иако неки аутори говоре и пишу о истим теоријама као о постмодернистичким, овде је, ипак, реч о постструктурализму.

ПОСТСТРУКТУРАЛИЗАМ

Дакле, постструктурализам је израстао на темељу критика упућених основним начелима структурализма, теоријског модела и правца осмишљеног у студији о језику Фердинанда де Сосира, а убаченог у друштвене науке пре свега посредством структуралне антропологије и дела Клода Леви Строса.²⁰ Као што је познато, током 20. века структурализам је израстао у познату и широко прихваћену научну методу за проучавање културе, друштава и историје. Укратко, за структуралисте су били важни односи између елементарног језика или знакова, односно између означитеља - речи (*сигнификер*) и означеног - смисла (*сигнифицед*) који творе унутрашњи систем, док је језик, као затворен систем, представа спољне реалности. Структуралисти су веровали да ми, као људска бића, чинимо наш свет разумљивим наметањем менталних структура, свесно или несвесно. Структуре су формулисане језиком и самим тим, није човек тај који их ствара, већ структуре (језик) условљавају човека. Структурализам значи, према неким, систематски напор да се открију дубоке менталне структуре, оне које се појављују у систему сродства и ширим социјалним структурама, као и у несвесним психолошким моделима који мотивишу људско понашање.²¹ Структурална анализа настоји да открије универзална правила људског мишљења и деловања. Аналогије су, у том покушају да се утврди основна структура људског деловања, пронађене у лингвистици.

¹⁹ J. Caplan, *Postmodernism, Poststructuralism and Deconstruction: Notes for Historians*, *Central European History* 22 (1989) 262–282; A. Green and K. Troup, *The Houses of History: A critical reader in twentieth-century history and theory*, Manchester 1999, 300.

²⁰ Дело је објављено посмртно, и преведено је на српски језик - Ф. де Сосир, *Општина лингвистика*, Београд 1969.

²¹ E. Kurzweil, *The Age of Structuralism: Levi-Strauss to Foucault*, New York 1980, 1.

Даље, структурализам јесте затворен систем који се може опсервирати споља. То становиште је блиско уверењу историчара у односу према прошлости: постоји истина иза нас коју можемо открити ако имамо све информације или их посматрамо на прави начин. Сваки историчар, пошто није у стању да сам види потпуну слику, било због непостојања извора или због субјективне интерпретације, доприноси „изградњи куће“ додавањем једне цигле. У суштини, блискост са структуралним концептима најочљивија је у другој генерацији школе Анала, у делима Фернана Бродела и његових следбеника.

Осим појединачних критика упућених током разних фаза постојања школе Анала, могући су општи коментари. Аналисти су преокренули традиционално уверење о значају догађаја и људи као покретача историје. Броделови покретачи налазе су у дубинама мора, менталних склопова и других структура. Недостатак метанараације за историјску промену, поменут код Бродела, типичан је за Анале у целини. Иницирали су у основи епистемолошко питање о условима и могућностима сазнања о човеку и друштву, односно ново схватање историјске чињенице које је покренуло, можда нехотице, сумњу у објективност онога што се зове историјска чињеница. Односно шта се подразумева када се говори о историји, о догађају, и да ли зарицање да се стреми истини заиста значи да се долази до истине.²² Коначно, тензија између структура и догађаја, квантификације и менталитета, остаје. Као што остаје и чињеница да су настојање аналита за сагледавање структура, њихов напор ка тоталној историји и коришћење метода и тема друштвених наука, довели до експанзије историјских тема.

За структуралисте је систем означавања, језик - текст, значио спољну реалност, посматрач је тај који путем научне анализе открива објективне чињенице и научну истину. Дакле, радило се ипак о позитивизму структуралиста, претпостављеном „објективизму“ структуралне анализе. Тај претпостављени „објективизам“ нашао се у средишту критике структурализма и отворио је питање које је у основи расправе о субјективизму и објективизму – да ли постоји и шта је објективна научна чињеница и како до ње доћи.

Алтернатива структурализму појавила се у виду постструктурализма и деконструкције. Њихов научни приступ с нагласком на

²² П. Миленковић, *нав. дело*, 221-223.

двосмислености и нејасноћама, а не на кристално јасној логичкој структури језика, постао је популаран. Интелектуалац чије је име неодвојо повезано са постструктурализмом, и скоро постало синоним за деконструкцију, јесте недавно преминули француски посмодернистички филозоф и лингвиста Жак Дерида (1930-2004).²³

ДЕКОНСТРУКЦИЈА

Суштина критике структурализма лежи у његовом редукционизму и детерминизму. Отуда и нова метода - деконструкција, чији је творац управо Жак Дерида, један од водећих интелектуалаца друге половине 20. века. Иако се Дерида током свог живота и читаве научне каријере није определио за једну одређену дефиницију деконструкције, она би се могла тумачити као специфичан начин читања текстова.²⁴

Дерида је оспорио структуралистичко схватање језика. Сосирово учење је деконструисао и довео, или боље речено, развио до деструктивних закључака. За Дериду Сосиров знак-означитељ (реч) не може бити узета као да чини хомогену целину са означеним (значењем).²⁵ Означитељ и означени су у стању константног распадања и поновног спајања у новим комбинацијама. Језички знакови су, на

²³ Најзначајнија дела Жака Дерида су: *Speech and Phenomena, and Other Essays on Husserl's Theory of Signs*, Evanston 1973; *Of Grammatology*, Baltimore and London 1976; *Writing and Difference*, London 1978. За подробнију анализу Деридиног учења и деконструкције видети: С. Norris, *Deconstruction: Theory and Practice*, London 1982; Isti, *Derrida*, London 1987; M. Sarup, *nav. delo*, 32–56.

²⁴ Термин је први употребио Мартин Хајдегер. Изузев Дерида и Хајдегера, изучавањем деконструкције бавили су се и Пол де Ман, Хилис Милер, Џефри Хартман, Џонатан Кулер, Барбара Џонсон, Жан-Франсоа Лиотар, Џефри Бенингтон и др.

²⁵ Осим у поменутом случају де Сосира, Дерида је технику деконструкције користио и против интелектуалаца као што су Платон, Фројд, Лакан, Леви-Штрос, Жан-Жак Русо, Едмунд Хусерл и др. Стога се Дерида може сматрати антифилозофом који се не суочава директно са својим неистомишљеницима и научном расправом побија њихове аргументе, већ их споредним путевима и на себи својствен начин обесмишљава. Критику Дерида видети у: J. Culler, *O dekonstrukciji, Teorija i kritika poslije strukturalizma*, Zagreb 1991; A. Megill, *Prophets of Extremity: Nietzsche, Heidegger, Foucault, Derrida*, Berkeley 1985.

тај начин, произвољни, те је њихово значење немогуће фиксирати. Оно ће увек бити непостојано. Уз то, језик је временски процес, када читамо реченицу њено значење је нејасно док је не прочитамо до краја и чак и тада значење се може мењати од стране каснијих означивача. Значење никада није идентично са самим собом и никада не остаје исто од контекста до контекста. Последица тога је да је језик далеко мање стабилан него што су то мислили структуралисти. Даље, знак је увек оно што је одсутно, што је *absent*, оно што је *дрӯo*.²⁶ Многе речи, када се деконструирају, садрже своју бинарну опозицију. Деконструктивно читање текста показује да нешто што је означено једним бинарним системом има предност у односу на друге. Тако је деконструкција и метода да се открију многострука значења унутар текста. Деридино читање текста било је слично психоаналитичком приступу симптомима неурозе. Показало се постојање читавог сета бинарних опозиција: центар-периферија, истина-лаж, рационално-ирационално, приватно-јавно, мушкарац-жена. Мушкарац је оно што није жена и када у тексту видимо човек мушкарац, жена је одсутна, она је оно друго. Ипак, пошто је мушкарац дефинисан делом кроз свој опозит, чак и да жена није непосредно поменута у тексту она је свакако присутна: на неком нивоу свесни смо и жене, дакле она је подједнако присутна и одсутна. Мушкарац је незаобилазна реч у тексту, али је у исто време неадекватна да носи своје пуно значење. Зато значење не може да буде непосредно јасно за нас. Дакле, аутор нема контролу над значењем онога што је написао. Деконструктивно читање показује како текст никада не може бити рад којим његов аутор читаоцу шаље тачно одређену и непроменљиву поруку, већ је рад унутар којег симултано егзистира мноштво, међусобно супротстављених значења. Самим тим, постојаног значења нема када се комуникација одвија на релацији писац-читалац.

Као што структурализам полази од претпоставке да у постматрним феноменима постоји монолитна и постојана (језичка) структура, тако постструктурализам креће од схватања да таквих структура нема, већ да се оне одликују унутрашњом противречношћу и непостојаношћу. Метафорички речено, структуралисти кажу да је језик прозор кроз који ми гледамо на свет. С друге стране, постструктуралисти тврде да језик није прозор, већ начин на који ми

²⁶ M. Sarup, *Deleuze and Deconstruction*, у: *An Introductory Guide...*, 33.

гледамо кроз њега и стичемо одређену представу о спољашњем свету.

ТЕКСТ - КОНТЕКСТ

За разлику од својих претходника, постструктуралисти виде систем или текст као самоодносећи, као нешто чије се значење не може обавезно или у потпуности преузети из контекста у којем је настао или према ауторовој намери. Тиме се негира разлика између текста и контекста. Постоји тумачење да је контроверза између текста и контекста базирана на несамерљивостима између објекта, задатака и циљева са којима се сусрећу историчари. Док је текст дат, односно постоји, објекат историјске студије мора историчар конструисати, пре него што приступи тумачењу значења текста. Историчари конструишу (предмет студије) и деконструишу (текст) у садашњости и зато је тешко досегнути прошлост. Постоји само текст (односно језик) и систем никада није затворен. У томе је суштина постструктуралистичког приступа који је у научним круговима назван „лингвистички обрт“ (*лингвистички ѿврт*).

Историчари су заснивали своје анализе на материјалним изворима: документима, археолошким остацима, уметничким делима и односили се према њима као према „текстовима“, колекцији знакова који се саображавају по неком унутрашњем систему. Развијањем идеје о језику као систему значења, симболичком поретку који претходи, уводи актуелну вештину говора, читања и писања, постструктуралисти су проширили поље познато као текстуално укључивањем других материјалних и нематеријалних „текстова“. Тако се дакле може разматрати и систем мишљења као текст: нпр. идеал о либералном хуманизму, женској лепоти итд.²⁷

Историчари су навикли да постављају питања и траже јасне или утврђене разлоге за настанак текста, често кроз дискусију о приликама у којима је настао или према референцама у сличном тексту. Сада су остављени само са текстом, за који Дериде каже да је пун опозиција и нестабилних значења. Током времена текст су читали и интерпретирали различити читаоци, тако да су наша читања условљена како прошлим интерпретацијама, тако и нашим данашњим околностима.²⁸ Осим тога, наш језик је преплављен

²⁷ A. Green, K. Troup, *nav. delo*, 299.

²⁸ M. Sarup, *Derida and Deconstruction, y: An Introductory Guide...*, 35.

метафорама. На пример, у савременом друштву већина дискусија је донекле структурисана и представљена у терминима конфликта (одбрана, победа, пораз, напад, уништење). Дакле, језик дискусије је, на известан начин, језик физичког обрачуна. Креативни или имагинарни аспект друштвених теорија често почива на употреби метафора. Неке метафоре су у појединим историјским периодима биле ослобађајуће: историчар Кристофер Хил је показао како је у 17. веку природа почела да се схвата као машина, контролисана и унапређивана знањем. Људска бића била су ослобођена од провиђења или божанског те су могла не само да боље разумеју свет већ су почела и да га мењају. Талкот Парсонс је повезао друштво са биолошким механизмом, док је Карл Маркс своју теорију засновао на метафори зграде и надградње. Метафоре служе да би скренуле пажњу не само на сличности, него и на разлике. Како су се теорије развијале и постајале прецизније, концепти су се развијали тако да понекад имају мало заједничког са почетном метафором. Метафора коју су деконструкционисти најчешће користили је она о палимпсесту и X-зрацима који откривају скривену слику.

Ако је значење текста неизвесно, поставља се питање у којој мери су проблематични историјски факти изведени из тог текста? Чињенице не могу бити независне и репрезентативне за једну спољну реалност: оне су већ историзоване, а њихова истина је неодредива. Због тога није могуће да се потврди историјска интерпретација обраћањем на факта; све што може да се уради је да се изнова чита (отворен) текст. Сваки текст ослобођен закључивања води ка мултиплицирању историја и гласова из прошлости у оној мери у којој има читалаца тог текста. Историчари постструктуралисти су покушали да то умножавање гласова представе на различите начине.²⁹

ДИСКУРС

За историчаре који се баве онима који су маргинализовани

²⁹ На пример: историја у четири гласа у 18. веку исписана искуством и језиком црних робова, холандских администратора, моравских мисионара и историчара у књизи R. Price, *Alabi's World*, Baltimor 1990; N. Zemon Davis, *Women on the Margins: Three Seventeenth Century Lives*, Cambridge 1995; D. Purkiss, *The Witch in History: Early Modern and Twentieth-Century Representations*, London 1996.

због класе којој припадају, расе, рода (*gender*), старости, постструктуралистичка идеја да је знак важан због разлике, због оног што није присутно, што је *дру̀о*, била је веома прихваћена. Постструктуралисти даље тврде да језик, као што представља свет, исто тако и креира свет. Зато су језик и текстови као колекције знакова сматрани као друштвена и политичка снага, због чега је посебност термина језик сувишна. Језик је у свом мултиплицираном значењу замењен *дискурсом*, „лингвистичком целином или групом тврдњи (изјава) које конституишу и ограничавају специфичан простор схватања, уређен према својим правилима, са својим начином раздвајања истине од неистине“. Или дискурс је начин читања и писања.³⁰ Анализа многоструких дискурса постојећих у неко време и на неком месту такође продукује многострука историјска читања-разумевања. То мноштво променљивих разумевања и интерпретација је у средишту постструктуралистичке критике усмерене на традиционалну историјску праксу. У суштини, постструктурализам подржава релативистичку позицију и разара сваки захтев за историјском објективношћу. Не само да су многоструке и понекад узајамно искључиве интерпретације могуће, оне су неизбежне и истинитост само једне се не може утврдити. Чак: све историје су подједнако представници реалности и зато су подједнако фиктивне. Узет у екстремном виду, тотални релативизам може да резултира нихилизмом у којем је све подједнако бесмислено. Поставља се питање како неко може да буде практичар, такође и теоретичар, под оваквим околностима? Свакако да једна интерпретација не може да буде привилегована у односу на другу и може се показати да оне интерпретације које су биле привилеговане у прошлости дугују своју позицију опортунизму и прилагођавању неком дискурсу моћи. Многи теоретичари ипак верују да је екстремна позиција непотребна.

МОЋ И ЗНАЊЕ - ЗАОСТАВШТИНА МИШЕЛА ФУКОА

Веза између моћи и знања заузима доминантно место и у постмодернистичкој представи историје и друштва. Међу постмодернистима је широко распрострањено мишљење да је главна сврха

³⁰ Иако је дискурс дефинисан на различите начине, чини се да ове две дефиниције дају најопштије тумачење. Вид. у J. Weeks, *Foucault for Historians*, *History Workshop Journal* 14 (1982) 110.

историјског истраживања, писања и бављења прошлошћу *стицање моћи* за историчаре у садашњости, како за појединце тако и за читав еснаф. Најеминентнији постмодернистички заступник и главни идеолог таквог учења је Мишел Фуко (1926-1986).³¹ Његове идеје и анализе модерних друштава 17. 18. и 19. века базирају се на специфичном поимању и узајамној повезаности знања, моћи и изградње субјекта. Он се, како је сам навео, бавио историјом система мишљења желећи да открије ко смо ми данас и како смо се нашли на овом путу. Према неким тумачењима, централна тема Фукоовог концепта била су правила која су управљала појавом и репродукцијом тих система, односно њиховом конструкцијом и представљањем нама као да се ради о провереним истинама. Иако је тешко сажети његов целокупан рад, за историчаре су од пресудног значаја била његова разматрања о узајамној повезаности **знања и моћи**.³² Већи део његовог рада посвећен је деловању **моћи** и различитим облицима њеног испољавања, оперисања. Централна идеја је да моћ унутар друштва има тенденцију да унапреди доминантан дискурс тог друштва. Али, она не дела са позиција једног сегмента, како се претпостављало, нпр. врха друштвене хијерархије: државе, владе, класе, суверена..., већ делује локално, дифузно из свих праваца и сегмената друштва. Постоји институционална мрежа *микромочи* која обухвата све аспекте друштвеног живота. Као последица деловања моћи појављује се отпор, али не као што је марксистичка теорија видела, као дијалектичка обавеза, већ у серији локалних реметилачких борби (дакле нема конфликта између владајуће и потчињене класе). За Фукоа више није питање ко поседује моћ или које намере и циљеве имају они који је поседују, већ којим процесима и путевима се конституишу субјекти као

³¹ Фукоово дело је тешко приступачно, јер пише нејасним језиком, мења ставове из књиге у књигу, нема идеје водиле, а лавина његових чланака, интервјуа и предговора новим издањима отежава сналажење...онима који се систематски баве његовим делима. Није зато чудно што се жалио да га погрешно читају...Због тога је реакција на Фукоово дело у појединим историографијама врло различита. Најраширенија је у САД... - M. Gross, *nav. delo*, 326.

³² *The Archeology of Knowledge and the Discourse on Language*, New York 1972. Остала дела: *Историја лудила у доба класицизма*, Београд 1980; *Историја сексуалности*, Београд 1988; *Надирати и кажњавати: рођење затвора*, Београд 1997.

последнице деловања моћи. Дакле, он је одбацио анализе које су лоцирале изворе моћи унутар појединих структура или институција. Одбацио је схватање моћи као нечег репресивног, нечег што почива на забранама и дозвољеном, афирмишући схватање према којем моћ производи реалност, продукује подручја објективне истине и ритуале истине.³³ Ту посебно место заузима **знање** и Фуко је настојао да покаже да упражњавање употреба моћи креира и узрокује нове објекте знања. И обрнуто, знање индукује ефекте моћи. У том смислу показао је како долази до примене и функционисања одређених облика моћи путем рационалних-научних знања о животу популације и појединаца.³⁴

Фукоов став према историји налази се у епицентру контроверзе између постструктуралистичког виђења историје и тзв. традиционалне историографије. Он је одбацио концепт историје као процеса развоја људског друштва, људских вредности, разума и прогреса. Историја је стална борба група око моћи и стално кретање из једне доминације у другу. Посао историчара је да открије владајуће дискурсе.³⁵ Дакле, не постоји истина већ само официјелна или доминантна знања која пружају моћ онима који знају, о њима говоре или пишу. Одатле следи да писање историје може бити облик моћи: ми користимо наше знање да контролишемо и припитомимо прошлост. Како цела историја мора бити данашњоцентрична, ми креирамо пут да људи мисле о садашњости посредством наше креативне фикције о прошлости. То је моћна позиција зато што субјекат дискурса, историчар, није изван њега, премда он не креира дискурс нити је он разумљив за њега. Када неко ради унутар коришћења знања односно моћи, не може да разуме његову репресију.

Фукоово одбацивање мета-нарације, приче о јединствености и континуираном људском развоју кроз време, водило га је ка сагледавању посебних историјских периода карактеристичних по доминацији посебног система мишљења. Историјска промена није куму-

³³ M. Sarup, *Foucault and the Social Sciences*, у: *An Introductory Guide...*, 74.

³⁴ Тако су нпр. тело и сексуалност коришћени за обликовање ових механизма моћи и социјалне контроле; знање о болестима у посебан медицински дискурс о лудилу итд.

³⁵ За Фукоа дискурс је „историјски одређен начин на који се знање о одређеној теми друштвено конструише; формација идеја, представа и облика друштвене праксе који утврђују начин на који се о одређеним стварима говори и размишља, пише, зна и понаша“. J. Weeks, *nav. delo*, 111.

лативна или прогресивна, рационална, нити је вођена тачно одређеним, зацртаним принципима, већ се ради о сталном дисконтинуитету епистема - знања. Посебну пажњу Фуко је посветио маргинализованим групама друштва, односно њиховим маргинализованим знањима.

Контроверза коју је изазвао Фуко није никога изненадила. Његово порицање мета-нарације и одбијање да повеже различите феномене било је збуњујуће, посебно за оне који су стајали на позицијама марксистичке теорије, одакле су долазиле велике критике на његов рад. Фуко је критикован због историјске нетачности, аргументације широко засноване, али без савремених материјалних извора.³⁶ Замерке су упућене његовој аполитичној позицији, одбацивању класичне представе о интелектуалцу као претходници прогреса и револуције и порицању класично схватане моћи хијерархија.³⁷

ИМПЛИКАЦИЈЕ И РЕАКЦИЈЕ

Анализу изазова, које постмодернизам и постструктурализам данас постављају пред савремену историјску науку, најбоље би било започети не, како би се то могло очекивати, од саме природе тих изазова, већ од реакција које су они изазвали код историчара. Интонација тих реакција, и интензитет узнемирености и забринутости, које се примећују као психолошка подлога, наговештавају да су у питању теоријска претња и, из ње проистекла, научна криза вредне укључивања аларма. Речи Френка Анкерсмита и Кита Џенкинса, које смо употребили као својеврстан пролог, говоре да су изазови озбиљни. Три еминентна историографа - Ерик Хобсбаум, Сер Џефри Елтон и Лоренс Стоун - их сигурно нису олако схватили. Њихове реакције ће нам послужити као почетна тачка анализе.

Хобсбаум је нашао за сходно да, на самом почетку предговора свог познатог дела о теорији историје и њеној релевантности за савремени свет, каже следеће: „Теоретичари свих врста круже

³⁶ H.C.E. Midelfort, *Madness and Civilisation in Early Modern Europe: A Reappraisal of Michel Foucault*, у: P. Burke (ed.), *Critical Essays on Michel Foucault*, Aldershot 1992.

³⁷ О Фукоовом концепту историје и одговору историчара на његове поставке још у: M. Poster, *Foucault, Marxism and History*, Cambridge 1984; J. Goldstein (ed.), *Foucault and the Writing of History*, Oxford 1994.

око мирних крда историчара док ова пасу на богатим пашњацима својих примарних извора или преживају публикације других. Понекад се и они најнеборбенији осећају принуђенима да се суоче са својим нападачима.³⁸

С друге стране, Џефри Елтон је „тотални релативизам“ постмодернизма окарактерисао као „највећу јерес“ и „вирус ниҳилизма“, а борбу историчара против тога као својеврсну борбу за сопствене животе.³⁹

Лоренс Стоун је отишао још даље и, у фигуративном смислу, позвао историчаре да се наоружају како би одбили напад, како их он зове, нових интелектуалних варвара на дисциплинарне капије Шисторијске науке.⁴⁰

На тренутак ћемо направити извесну дигресију и запловити у прошлост. Тако ћемо бити у стању да повучемо паралелу, која ће нам бити од знатне корисити у разумевању суштине развоја историјске науке током последњих деценија. Током шездесетих и седамдесетих година 20. века била је актуелна дебата која се одвијала у оквиру две области. Прва је била природа односа између историје и других друштвених наука, што је представљало логичан исход тренда који су својом делатношћу започели *аналистички*. Високи зидови између дворишта друштвених наука, на које се Фернан Бродел жалио, у великој мери су спуштени. Да ли је то било на начин на који је мислио и указивао Бродел за нас је питање од секундарне важности. Друга област дебате односила се на убрзано умножавање историографских праваца развојем тзв. микроисторије и историје маргиналних група. Свака нова парцела у оквиру дворишта историјске науке најчешће представља њено пожељно и добродошло обогаћивање новим областима, темама и перспективама из којих се може посматрати и откривати прошлост. У оба случаја радило се о феномену који би се, користећи терминологију психологије, могао назвати *натуродан њовраћак њоћиснућоџ*. У првом

³⁸ E. Hobsbaum, *O istoriji*, Beograd 2003, 7.

³⁹ R. J. Evans, *In Defence of History*, London 2000, 6-7. О овим и другим Елтоновим реакцијама на постмодернизам видети више у G. R. Elton, *Return to Essentials. Some reflections on the Present State of Historical Study*, Cambridge 1991, 27-49.

⁴⁰ R. J. Evans, *nav. delo*, 7. Требало би напоменути да Ричард Еванс овакав Стоунов напад на постмодернизам ипак своди на ниво провокације, чији је циљ да изазове реакцију прозваних. Остале Стоунове коментаре видети у L. Stone, *History and Post-Modernism, Past and Present* 131 (1991) 217-218.

био је у питању повратак потиснутог у оквиру историјске науке, а у другом, у оквиру друштва у глобалу. Тендеције, ипак, нису указивале на оно што ће се лагано, а онда све бржим темпом одвијати, прво у оквиру друштва у глобалу, да би се потом, по принципу спојених судова, постепено преносило не само на друге научне дисциплине, већ и на саму историјску науку. Шта се догодило?

Дебата у оквиру историјске науке пребачена је на, донедавно, мало познати терен, на један виши ниво и скоро сасвим другачији начин комуникације међу учесницима. Интелектуалне кругове уопште, а самим тим и историчаре, захватиле су турбуленције дотле незапамћене и непредвиђене магнитуде. Наравно, писање и читање књига о природи и пракси историјске науке, чији наслови постављају питање „Шта је историја?“, није замрло.⁴¹ Ипак, иако је то питање, само по себи, за историјску науку веома важно, оно, силом прилика и стицајем околности, губи на актуелности. Суштинско питање које се данас поставља, и које просто вапи за одговором, јесте „Да ли је историја уопште могућа?“ Зато и не изненађује прилично велика продукција радова, чији је главни циљ садржан у концизном наслову једне од досад најзначајнијих књига написаних у ту сврху - „У одбрану историје“.⁴² Ако неки од данас најауторитативнијих светских историчара сматрају неопходним да стану у одбрану историје, неодољиво се намеће једно сасвим логично питање. Одакле долази напад?⁴³

Као што је већ речено, једна од импликација постмодернизма јесте и схватање да је историчарима (као и филозофима, социолозима и др.) немогуће допрети до трајних и објективних истина које би се налазиле изван језика, изван њихових непосредних локалних историја и култура, односно дискурса. Веровање да људска спознаја стварности извире из ње саме, и да се преко језика као пасивног средства изражавања може допрети до појмова као што је „истина“ познато је као *есенцијализам*. Дакле, у основи есенцијализма јесте

⁴¹ Видети: Н. Carr, *What is history?*, London 1961; G. R. Elton, *The Practice of History*, London 1967; A. Marwick, *The Nature of History*, Basingstoke 1989, J. Tosh, *The Pursuit of History*, London 2002.

⁴² R. J. Evans, *In Defence of History*, London 1997.

⁴³ Од средине деведесетих година прошлог века расте свест све већег броја историчара о потреби да се одговори на изазове које постмодернизам упућује историјској науци. О томе видети у R. J. Evans, *nav. delo*, London 2000, 3–9.

веровање у могућност објективних, вечних и апсолутних истина, као и прекомерна поузданост у способност језика да разоткрије и „замрзне“ те истине. То се понекад назива и *логоцентричношћу*. Есенцијализам се налази у самим основама *просветитељства*. Доба просветитељства је, као што је познато, историјско раздобље (од 18. века) чије су главне одлике отпор према религији, празноверју, предрасудама, присилама, непоколебљиво поуздање у моћ разума и вера у друштвени, економски, политички и морални напредак - напредак целог човечанства према вишим облицима слободе и културе. У доба просветитељства се јавља и идеја о континуитету, о историјском процесу као целини, о универзалној историји у чијој суштини лежи управо идеја о прогресу. Просветитељство је изузетно важан део културне и историјске традиције западне цивилизације, који је знатно утицао на научни, друштвени и политички живот Запада у протекла три века.

Познати филозоф Фридрих Ниче⁴⁴ (1844-1900) је још у 18. веку одбацивао читав концепт просветитељства и суштину есенцијализма и логоцентризма. Самог себе Ниче је описивао као „постхумног“ филозофа. Сматрао је, наиме, да пише за публику у будућности, која ће га знати више ценити од његових савременика, који су били заокупљени идеалистичком, спекулативном филозофијом Хердера, Канта, Фихтеа и Хегела. Век касније може се видети да се многи постмодернисти угледају на Ничеа, у његовим теоријама налазе извор инспирације, а у њему самом виде претечу постмодернизма.⁴⁵ Међу њима су најистакнутији представници постмодерниста и постструктуралиста: Дерида, Фуко, Лиотар и др. Стога би један одељак било неопходно посветити краћој анализи

⁴⁴ Најпознатија Ничеова дела су *Тако је говорио Заратустра* (1882), *Генеалогичка морала* (1887) и *Воља за моћ* (1910, посмртно). Познат је по теоријама као што су: *Übermensch*, вечно враћање и воља за моћ.

⁴⁵ Још један познати и контроверзни филозоф, који служи као узор постмодернистима је Мартин Хајдегер. Што се тиче Ничеа, он је проглашаван претходником многих филозофских струја у 20. веку, па не изненађује ако се посматра и као отац постмодернизма. Изгледа да је Ниче стварно огледало у којем скоро сваки филозоф може пронаћи неке сопствене идеје.

⁴⁶ Детаљније о компликованој, противречној и често ироничној Ничеовој филозофији видети у: R. Hayman, *Nietzsche: A Critical Life*, 1981; K. Ansell-Pearson, *Introduction to Nietzsche as a Political Thinker*, Cambridge 1994; P. R. Sedgwick, *Nietzsche: A Critical Reader*, Blackwell 1995.

Ничеове филозофије.⁴⁶ Само разумевањем теоријских извора и историјског контекста постмодернизма, можемо схватити и увидети праве размере његових импликација на историјску науку.

Иако су његови преци били лутерански свештеници, презирао је хришћанство и видео у губитку хришћанских вредности опасност по западну цивилизацију. Противио се метафизичким, односно непроверљивим претпоставкама на којима се заснива већина веровања западног света.⁴⁷ Одбијао је веровање у бесмртност душе (Сократ, хришћанство, Декарт), филозофију о постојању „два света“ (Платон, хришћанство, Кант), апсолутне истине. Био је дубоки скептик. Све је подложно сумњи, јер се људска бића непрестано заварavaju веровањем да поседују знање, док га у стварности немају. Појам „истине“ релативан је у односу на језик, односно „метафоричан“ и лежи само унутар језика, те нам не може ништа рећи о спољном свету.⁴⁸ Објективна истина је недостижна. Представља мит. Ниче је, такође, сматрао да су све „метанарације“ (*метанаррајтивес*), односно „велике приповести“ (*гранд наррајтивес*), без основа, да се урушавају, а тиме и темељи света заснованог на њима. Све „велике приповести“ западне цивилизације, и просветитељство, и хришћанство, и вера у разум, прогрес, логику и науку, пропадају. То је и веома распрострањено схватање међу присталицама постмодернизма.⁴⁹

Суштина, као и читава логика, постмодернистичког напада на историјску науку лежи у тврдњи њених критичара да **историја и није наука** у правом смислу те речи, већ обичан књижевни подухват или грана реторике.⁵⁰ Уверење историчара да се баве научним радом истиче се као својверсна самообмана. У прошлости су са различитих страна изношени разноразни аргументи којима се нас-

⁴⁷ Схватање које се противи заснивању теорија и учења на углавном непроверљивим, односно метафизичким претпоставкама назива се *antifoundationalism*.

⁴⁸ Средишно схватање Жака Дерида и других постструктуралиста. Наравно, Дерида, у складу са постструктуралистичким учењем, наглашава да, ипак, не постоји нешто што би се могло назвати Ничеовом истином или истином Ничеовог текста.

⁴⁹ Видети J. F. Lyotard, *nav. delo*, Minneapolis 1984. Лиотар сматра да су управо тотална тумачења довела до тоталитарних друштава.

⁵⁰ Такво поимање историографије преовладало је у периоду од антике, преко средњег века до доба просветитељства у 18. веку. - M. Gross, *nav. delo*, 21–11.

тојала поткрепити тврдња да историја није наука. Сви ти аргументи, почев од заблуде да историја није наука јер не акумулира знање, преко тврдње да је оптерећена изразима моралисања, критике да се њени закључци не могу експериментално проверити, па до става да је права наука само она која је способна доносити опште законе, стајали су на стакленим ногама и били, мање више, лако оповргнути.⁵¹ Сматрамо да је најприхватљивија дефиниција историје као науке она коју је изнео, већ помињани, професор модерне историје на Универзитету у Кембриџу Ричард Еванс. Након исцрпне анализе, он стиже до упечатљивог закључка да се историја може видети као наука у слабом смислу немачког термина *Ниссенсџафт*, као *организован систем знања сачењеног кроз истраживање сprovedено према опшћеприхваћеним методама, представљено у објављеним радовима, и подложено преиспитивању и критичкој расправи.*⁵²

Литерарној теорији је сасвим природно посматрати историографски текст као и књижевни. Тиме се губи разлика између фиктивног и фактичног, која је одувек посматрана као јасна граница између историје и књижевности. Од постављања историје на научне темеље у XIX веку, и током њеног развоја у XX веку, преовлађујуће је било мишљење да је превазилажење реторичких и књижевних корена издигло историју на виши ниво и омогућило њено прерастање у научну дисциплину. Углавном није било спорења у вези са схватањем да се историја заснива на историјским чињеницама и истинитим догађајима, а не као књижевност на фикцији, машти и митовима, односно ономе што се у стварности није догодило. Једна од импликација постструктурализма и „лингвистичког обрта“ јесте брисање, односно игнорисање, те суштинске разлике између историје и књижевности. На пример, познати лингвиста Ролан Барт (1915-1980) тврди да се историографија не разликује од епа, романа или драме и да су њене главне црте поетска имагинација и разметање објективношћу.⁵³ Изненађујуће или не, али неки историчари, као што је Дајана Пуркис, знатно су се приближили лингви-

⁵¹ R. J. Evans, *nav. delo*, 45–74. Највећи изазов научности историје представљала је управо последња тврдња, јер је свако претендовање на неки историјски закон било веома лако оповргнути. Познат је пример Арнолда Тојнбија. Већина историчара сматра да општи закони историјског развитка нису могући, већ само генерализације, уз неизбежне изузетке.

⁵² R. J. Evans, *nav. delo*, 73.

⁵³ Видети R. Barthes, *Le Bruisement de la langue*, Paris 1984.

стичким позицијама. Да ли је у питању магнетизам компликованих језичких конструкција, потреба да се преко папира изрази вишак маште или нешто треће, тек, они тврде да би историчари требало само да причају приче, без оптерећивања да ли су оне истините или не.

Али, оставимо на тренутак по стани литерарне критичаре који, опседнути својим теоријама, воле да виде знак једнакости између историографије и књижевности. Оставимо по страни и присталице најекстремнијег скептицизма који, како смо видели, поричу могућност да икада можемо стећи поуздано истиниту и објективну слику прошлости као такве.⁵⁴ Суочавамо се са теоријом да, иако је могуће утврдити поједине изоловане чињенице о прошлости, историчари ипак креирају, а не откривају и интерпретирају прошлост.⁵⁵ Пошто, по постструктуралистима и теорији деконструкције, *текст конструише стварност, а значење текста се услед вечите игре знакова мења, мења се и интерпретација (прошле) стварности, односно прошлости*. Велики број могућих интерпретација, односно различитих начина на који се појединачне чињенице могу поставити у оквиру једне наратије, сугерише да су **све интерпретације историчара, у основи, конструкције садашњости**, а не реконструкције прошлости.

Ако се прихвати овакво гледиште, које има знатан број присталица, онда се може извући логичан закључак да су **све интерпретације историчара**, пошто су најобичније конструкције, **подједнако валидне**.⁵⁶ Као што смо видели, постмодернизам одликује и скептицизам и релативизам.⁵⁷ Постмодернизам се, ипак, одликује

⁵⁴ И пре постмодерниста, скептични, у том смислу, били су и многи филозофи (историје): Дилтеј, Кроче, Бекер, Колингвуд и др.

⁵⁵ На пример амерички интелектуални историчар Хејден Вајт. - Н. White, *The Content of the Form*, Baltimore and London 1987, 78–80.

⁵⁶ И овде се види утицај Ничеа који је, у складу са својим противљењем метанарацијама сматрао да има онолико 'историјских истина', колико има историјских перспектива. Другим речима, не постоји једна универзална историја.

⁵⁷ Скептицизам и релативизам су међусобно повезани ставови мишљења. Релативизам је доказ истинитости скептицизма. Наиме, уколико су сва гледишта подједнако вредна, онда су, у суштини, сва она безвредна, тј. неистинита. Умерени скептицизам се назива *фалибилизам*, а умерени релативизам *перспективизам*. У суштини перспективизма јесте да не може бити само једне једине објективне и универзалне „перспективе“ у односу на стварност.

умереним релативизмом, односно перспективизмом. Овде се управо ради о умереном **релативизму** који, и поред тога што је умерен, јесте једну од потенцијално најопаснијих импликација постмодернизма и постструктурализма за историјску науку. Ради се о импликацији која отвара врата најразличитијим врстама злоупотреба. Намерно погрешно читање историје, манипулација историјским изворима и разне друге злоупотребе историјских чињеница могуће су у корист разних политиканата, авантуриста, идеолога и идеологија којима одговара ревизија историје - неофашисти, расисти и др. У том смислу, слаба тачка постмодернистичког релативизма јесте историја нацистичке Немачке. Да ли је могуће тврдити да се Холокауст и Аушвиц нису догодили? Да ли је могуће тврдити да су и те интерпретације историје подједнако валидне, као и оне које тврде да се овај највећи злочин у људској историји стварно догодио?⁵⁸

Веома негативна импликација јесте и постмодернистичко **порицање објективности и легитимисање субјективности**, а у складу са претходно анализираним схватањем да постоји мноштво историјских интерпретација, и да су све оне подједнако валидне. Мора се признати да је апсолутна објективност, у смислу брисања историчаревог 'ја' свакако немогућа. Уверење да историчар може истиснути печат своје личности и припадности одређеној средини је најобичнија илузија. Али то не значи да су историчари генерално субјективни у смислу да намерно изврћу историјске чињенице на начин који одговара њиховом схватању и жељи да презентују одређене историјске догађаје, процесе и феномене. Релативна објективност, на прави начин поткрепљена научним ауторитетом, интегритетом и дигнитетом, апсолутно је могућа. Исто тако је могућа и релативна, односно вероватна истина. Уколико смо скрупулозни, веома обазриви и самокритични, можемо достићи одрживу, постојану и трајну, али никада коначну и апсолутну истину о томе шта се догодило у прошлости. Не постоји историчар који стварно верује у апсолутну објективност и апсолутну истину. Апсолутна истина, као и апсолутна објективност, је немогућа. Али то не значи да је и истина као таква недостижна.⁵⁹ Постмодернистичка тврдња је да су два супротна аргумента, која један другог

⁵⁸ Подробније о овом проблему видети у R. J. Evans, *nav. delo*, 238–243.

⁵⁹ О објективности и њеним границама Ричард Еванс је посветио читаво поглавље које носи истоимени назив. - R. J. Evans, *nav. delo*, 224–253.

искључују, подједнако валидна, и да нема начина да се један елиминше за рачун другог, пошто се базирају на различитим политичким и историјским филозофијама. Међутим, дијаметрално је супротна ствар када два историчара, користећи исте изворе, постављају различита питања и долазе до различитих одговора, и када за исто постављено питање стигну до супротних одговора. Ако један историчар тврди да се холокауст догодио, а други да није, не могу обе те тврдње бити тачне. Претпоставка да су обе тврдње тачне у односу на перспективу из које су писане је апсолутно бесмислена.

Постструктуралисти негирају разлику између текста и контекста, односно одбацују уверење да се догађаји и идеје морају објаснити имајући у виду њихов историјски контекст. Насупрот томе, они истичу 'текстуалност' историје брисањем разлике између текста и контекста, јер како смо поменули ништа не може постојати изван језика, односно текста. 'Текстуалисти' критикују приступ историчара, јер они игноришу специфичну везу текста и контекста, као и посебне проблеме које та веза са собом носи. Негирање разлике између текста и контекста **доводи у питање и критику извора** као сведочанства о одређеном историјском догађају и стварности, на чему се темељи историја као наука. Без критике извора историја се претвара у обичну фикцију, а посебно у идеологију. Оно што је дефинитивно неприхватљиво није сам литерарни приступ историјским изворима, колико његова апсолутизација, наиме схватање извора искључиво као литерарних текстова који својим карактером спречавају приближавање стварности и могу се интерпретирати само из својих унутрашњих језичких особина.

Требало би се осврнути и на основне слабе тачке постмодернистичког приступа историји. Када се принципи постмодернизма примене на његовим теоријама многи аргументи, под тежином сопствених контрадикторности, падају као кула од карата.

1. Претпоставимо да је тачна *тврдња* постмодернизма да су једна тврдња и њена супротност обострано тачне, под условом да постоји перспектива у вези са којом су те тврдње истините. Пошто је перспектива - реализам - у вези са којом је истинито да нека тврдња и њена супротност не могу бити истовремено тачне, постмодернисти

⁶⁰ Ричард Еванс је у овом случају искористио фантастичан пример из чланка Р. Boghossian, *What the Sokal hoax ought to teach us: the pernicious consequences and internal contradictions of "postmodernist" relativism*, Times Literary Supplement (13 december 1996) 14–15.

морају признати да је *постмодернизам* истинит управо у оној мери у којој је то и његова *сујројнось* - реализам.⁶⁰

2. Постмодернисти тврде да нико нема приступ истини. Уколико применимо тај принцип на сам постмодернизам долазимо до закључка да ни њихово учење није највиша истина. Они се са тиме слажу и кажу да управо то доказује исправност њихове тврдње да не може бити апсолутне истине. Али када кажу да нико нема приступ истини, они сигурно верују да је то у суштини тачна тврдња. Али то аутоматски значи да особа која то тврди има приступ истини.

3. Реакције постмодерниста на критике упућене њиховим теоријама изазвале су снажне контрареакције. То је посебно био случај са делом „Одбрана историје“.⁶¹ Еванс је оптужен да је погрешно приказао постмодернизам и постструктурализам као такве. Међутим, уколико се пође управо од принципа та два учења, да је свака интерпретација подједнако валидна и да читалац, а не аутор, даје значење тексту, за те нападе нема никаквих основа. Евансова, или наша интерпретација постмодернизма има подједнаку научну тежину и важност, као и постмодернистичка интерпретација постмодернизма.

Слаба тачка лингвистичког приступа историји је што *као историјске изворе виде само њексјове*, односно наративне изворе. Тим текстовима селективно прилазе, примењујући своје аргументе скоро искључиво на примерима из класичне историографије (Херодот, Макијавели и др.), која свакако није задовољавала савремене научне стандарде.

Главна слабост деконструкције је то да њена делатност може бити, у суштини, само негативна, негирајућа. Она омогућава критичко читање, али не ствара нову врсту неесенцијалистичке и неметафизичке филозофије, која би заменила ону коју она разара. Као што је већ речено, према појединим постмодернистичким теоретичарима, историја није ништа друго до *доминантна форма идеологије*. Ричард Еванс једно, изузетно просветљујуће, поглавље своје одбране историје посвећује управо испитивању везе између знања и моћи. Он сматра да су многи аспекти постмодернизма, социолошки гледано, разумљивији уколико се схвате као начин компензације за губитак моћи у оквиру универзитета као институције и у оквиру друштва у глобалу. Тај губитак моћи, статуса и

⁶¹ О разним реакцијама на Евансово дело, и његовим контрареакцијама, види веома опширан поговор у другом издању. - R. J. Evans, *nav. delo*, 254–316.

престижа његови су експоненти доживели као последицу кризе академске професије на Западу. Након експанзије и незабележеног процвата академске професије 60-тих, средином 70-их уследила је криза, чији је врхунац наступио осамдесетих година 20. века. Да ли ће бити изненађење уколико нагласимо да се тај врхунац академске кризе на Западу поклапа са периодом када је започео процват постмодернизма! Ако кренемо тим начином размишљања, доћи ћемо до закључка да ћемо одговор на питање да ли ће постмодернистички приступ историји преовладати над 'традиционалним', добити одговором на подпитање - „Ко има више моћи у оквиру професије или друштва - 'традиционалисти' или постмодернисти?“ Ако превалада постмодернистички приступ историји, логично је поставити питање да ли ће и он представљати ишта друго до још један дискурс и доминантну форму идеологије.

На крају је неопходно сумирати најзначајније позитивне и негативне утицаје постмодернизма и постструктурализма на историјску науку.

Негативни:

1. екстремни скептицизам и порицање могућности сазнавања истине о прошлости
2. историјске чињенице нису важне, суштина је у њиховој интерпретацији
3. аутор нема контролу над значењем текста који је написао
4. релативизам и схватање о валидности сваке интерпретације
5. порицање могућности објективности и легитимисање субјективности
6. схватање историје као доминантне форме идеологије

Било би неправедно и непрофесионално уколико би смо истицали искључиво негативне утицаје постмодернизма и постструктурализма на историјску науку. Читалац би могао помислити да позитивних утицаја и доприноса ових праваца историји као науци нема. Ипак, овај рад је, како и сам назив указује, преваходно посвећен феномену порицања и одбрани историје, односно анализи негативних импликација постмодернизма и постструктурализма. Наравно, то не значи да се, укратко, нећемо осврнути и на позитивне импликације, односно аспект којем би морао бити посвећен

посебан рад.

Позитивни:

1. подстицај (само)критичког преиспитивања
2. повећање броја радова о теорији историје
3. удахњавање живота старим темама
4. отварање нових тема
5. интересовање за маргинално и „малог човека“
6. оживљавање нарације
7. легитимисање допадљивог стила

ЗАКЉУЧАК

Намера овог рада није била само да се скрене пажња оних који нису довољно свесни важности теорије историје, јер чак и они који себе сматрају у суштини атеоретичарски оријентисаним историчарима несвесно функционишу у оквиру теоретских претпоставки и постулата. Далеко важније је било да се укаже на главне трендове у историјској науци и доминанте утицаје којима је она изложена, како позитивне, тако и негативне; да се истакне да ти утицаји потичу од промена на глобалном нивоу, чије последице се виде и осећају, како на нивоу цивилизацијских, друштвених и културних токова, тако и у свакодневном животу. Промене, које су једни већ дијагнозирали и прихватили као неминовност, други одбацују или игноришу, а многи их нису ни свесни.

Историја је од многих наука и праваца профитирала. Зашто не би и од постмодернизма и постструктурализма? Подизање интердисциплинарних баријера никада није било добро. То је показао однос између историје и других друштвених наука. Историја као наука никада није напредовала више него у периоду конвергенције са друштвеном теоријом. Брзе, вишедимензионалне и вишеслојне друштвене промене требало је разумети. То је био суштински разлог ‘теоријског обрта’ код историчара и ‘историјског обрта’ код друштвених теоретичара. Стога је, да би се разумеле најновије друштвене и културне промене неопходна конструктивна дебата, а не дијалог глувих. Дијалог, а не монолог.

Међусобна толеранција, а не изливи страсти повређене сујете. Пожељна је и дебата између самих историчара, који би требало критички да сагледају и анализирају импликације постмодернизма. У циљу обogaћивања, просперитета и напретка историје негативне импликације би требало одбацити, а позитивне прихватити и инкорпорирати у теорију и праксу историје као науке. Овај наш рад представља допринос управо у том смислу.

Сматрамо да би овај рад најбоље било завршити проценом Ричарда Еванса у којем ће се правцу, с обзиром на утицаје постмодернизма, кретати историјска наука. И раније су поједини правци у историографији испољавали претензије да представе свој приступ историји као једино исправан. Након извесног периода контроверзе, током којег су њихове претензије оспораване, нови приступ се сводио на само још један од праваца у историографији. Исти процес се тренутно одвија и када је у питању постмодернистички приступ историји. Дугорочно гледано, исход тог процеса ће пре, као последицу имати интензивiranу фрагментацију историографије, него револуционарну измену теоријског и практичног приступа историјској науци као целини.⁶²

Ana STOLIĆ
Nenad MILENOVIĆ

**THE REFUTAL AND DEFENCE OF HISTORY:
Postmodernism, Poststructuralism and Historical Scholarship**

Summary

In the last two decades the so called 'postmodern turn' in contemporary social and cultural theory has provided a radical challenge to the practices, approaches and epistemology of the discipline of History. While some have vociferously sought to dismiss these developments, others have begun to outline new types of histories which critically engage with 'postmodernism' broadly conceived. In seeking to take stock of these debates, this article aims to present

⁶² R. J. Evans, *nav. delo*, 202–203.